

The role of social and environmental changes on the change of livelihood approach in rural communities; Case study: Rural area of Malekshahi county¹

Hossein Heidari^{1✉} , Javad Maddahi² , Saeed Kabiri³ , Esmaeil Jahanidolatabad⁴ , Morteza Ghelich⁵

1. Corresponding Author, Department of Sociology, ACECR, Tehran Iran. E-mail: heidari@acecr.ac.ir

2. Department of Social Sciences Education, Farhangian University, Tehran, Iran. E-mail: j.Maddahi@cfu.ac.ir

3. Department of Social Studies Institute for cultural, Social and Civilization Studies, ICSCS, Tehran Iran. E-mail: s.kabiri@iscs.ac.ir

4. Department of History and Sociology, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran. E-mail: sml.jahani@gmail.com

5. Department of Sociology, Imam Khomeini International university, Qazvin, Iran. E-mail: ghelich@soc.ikiu.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 7 May 2024

Received in revised form: 11 July 2024

Accepted: 16 November 2024

Published online: Winter 2024

Keywords:

rural communities, socio-cultural and environmental factors, sustainable livelihood, livelihood approach.

ABSTRACT

Livelihood in rural communities is closely related to social context and environmental conditions. Any change in society's attitude towards life and environmental conditions can lead to a change in lifestyle and way of providing livelihood of rural communities. The purpose of this article is study the role of social changes and environmental conditions on the approach of providing livelihood in the villages of Malekshahi. The research method is qualitative research and the strategy used is based on theory. The data collection method is semi-structured interview and the sampling method is purposive sampling. The number of informants is 34 and the required information has been collected and completed during the years 2019 to 2021. The findings showed that social changes such as lifestyle, quality of life, change in attitude towards life, the attractiveness of urban lifestyle, the future priority of children and the need for their education, the spread of insecurity and environmental changes such as drought, lack of water resources, poor quality Land for agriculture as the reasons for changing the livelihood approach; The uneconomical nature of traditional activities due to reasons such as the lack of suitable infrastructure, the commonality of agricultural land and the inability to market as background conditions and finally low productivity, the increase in cattle smuggling to Iraq and theft and insecurity as intervention conditions. They have been effective in changing the rural livelihood system in the villages of Malekshahi. The results showed that social cultural changes and environmental changes played a central role in changing livelihoods and ways of living. These factors have caused significant changes in the field of employment and livelihood of the people of the region. The drastic reduction of traditional animal husbandry, the formation of semi-commercial animal husbandry, migration, the desire to work in the administrative sector, the spread of horticulture, the construction of garden houses in villages has become popular, which tries to reduce its dependence on the environment in order to reduce its effects by controlling environmental conditions.

Cite this article: Heidari, H., Maddahi, J., Kabiri, S., Jahanidolatabad, E. & Ghelich, M. (2024). Article title. *Iranian Journal of Agricultural Economics and Development Research*, 55-2 (4), 647-666. DOI: <https://doi.org/10.22059/ijaedr.2024.370777.669284>

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran Press.

DOI: <https://doi.org/10.22059/ijaedr.2024.370777.669284>

Extended Abstract

Introduction

Poverty reduction and sustainable rural livelihoods are key objectives of sustainable rural development.

¹Scientific research article, extracted from a research project entitled "Conducting research and dempowerment of the local community of Malekshahi town", conducted with the fund of Alavi Foundation

Poverty in rural communities is closely linked to the type of livelihood and livelihood resources available in these communities; livelihood is comprised of the financial and social assets, capabilities, and activities rural environment. Sustainable livelihoods are achieved when these capabilities and assets are maintained and improved in the present and future; in a way that does not deplete natural resources and the environment for future generations and prevents shocks. Livelihood changes in rural communities are linked to two factors: the environment and lifestyle; therefore, understanding the relationship between the environment and community and the level of communities dependence on it can help to understand social changes, especially in livelihood security. Livelihood diversity is influenced by various factors (such as social conditions, environmental and climatic conditions, employment opportunities, quality of human resources, macro-governmental policies) and increases social resilience and social participation. Malekshahi district is one of the rural areas of Ilam province, which, due to its harsh and mountainous nature, traditional and pasture-based livestock farming has been one of the main activities of its residents since ancient times and has been the main source of livelihood for the people of this region. However, in recent years, changes in lifestyle and value changes, along with factors such as prolonged droughts, reduced productivity and richness of pastures, and drying up of rivers, springs, and in general water shortages, have led to changes in the livelihood patterns of people in this region. This research aims to investigate and analyze the changes in the livelihoods of the villages of Malekshahi district. What were the causes of these changes? What strategies have local communities employed to deal with this phenomenon? And what consequences have these changes had? Finally, what impact have the changes had on the livelihood patterns of the people on the rural community of Malekshahi district?

Method

This research has a qualitative approach based on grounded theory. Focus group, semi-structured interviews, and observation were used to collect data. Data was collected during the implementation of the project in the years 2020-2021 and was reviewed and completed again in 2022. Interviews with informants were initially conducted in group and focus group with 3 to 5 informants. All informants had the right to express their opinions, and if some informants did not participate, the facilitators used various techniques to get them to discussion. The duration of discussion varied from 1 to 3 hours and the discussions continued as long as the informants were willing to discuss and talk. After summarizing the content of interviews, they accurred with semi-structured interviews. For sampling, purposive sampling was used and individuals were selected who could contribute to the discovery of new cases and the theoretical model. 34 people participated in this research, most of whose occupations were livestock farming and agriculture for men and housewives for women. The interviews were coded in three stages (open, axial, and selective coding). In open coding, the meaning of sentences and paragraphs was interpreted and appropriate codes were selected for them. Then, similar concepts were analyzed and grouped, and by combining related concepts and categories, themes were identified.

Results

The data were analyzed using the theoretical coding method. In the open coding stage, 88 initial concepts and 13 main categories were extracted. In the axial coding stage, the relationships between these concepts and categories were examined and the categories and concepts that overlapped in meaning were merged together; in the selective coding stage, the final category was extracted. The concepts and categories in the table below show the causal conditions, background conditions, intervening conditions, strategies, and consequences of the change in livelihood resources in Malekshahi district. The final category resulting from the investigations is "decline of traditional livestock farming and movement towards semi-commercial livestock farming". The results of the interviews showed that four factors: the spread of drought and water scarcity, destruction of vegetation and poverty of pastures, change of people's attitudes and expansion of sedentary life, high cost of forage and feeding of livestock and uneconomical keeping of livestock in stables played a central role and are the main drivers of change in the field of livestock farming.

Discussion

Analysis of the interview results showed that four factors: internal, natural environmental, cultural social and economic factors played a role in the transformation and changes in the field of livestock farming in Malekshahi district. Internal factors mainly include problems and issues related to livestock farming that have led to a decrease in the desire to keep livestock. These include, among others, losses and problems related to livestock, lack of infrastructure for keeping livestock such as lack of livestock and shelter and forage storage.

نقش تحولات اجتماعی و تغییرات محیطی در دگرگونی الگوی معیشت در جوامع روستایی مورد مطالعه: شهرستان ملکشاهی ایلام

حسین حیدری^۱ | جواد مداحی^۲ | سعید کبیری^۳ | اسماعیل جهانی دولت آباد^۴ | مرتضی قلیچ^۵

۱. نویسنده مسئول. گروه جامعه شناسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی، تهران، ایران. رایانامه: heidari@acecr.ac.ir
۲. گروه آموزش علوم اجتماعی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. رایانامه: j.Maddahi@cfu.ac.ir
۳. گروه، پژوهشی مطالعات اجتماعی پژوهشگاه مطالعات فرهنگی، اجتماعی و تمدنی، تهران، ایران. رایانامه: s.kabiri@iscs.ac.ir
۴. گروه تاریخ و جامعه شناسی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران. رایانامه: sml.jahani@gmail.com
۵. گروه جامعه شناسی دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین، قزوین، ایران. رایانامه: ghelich@soc.ikiu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۱۸ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۴/۲۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۲۶ تاریخ انتشار: زمستان ۱۴۰۳ کلیدواژه‌ها: جوامع روستایی، شیوه معیشت، عوامل اجتماعی فرهنگی و محیطی، معیشت پایدار، شیوه معیشت.	معیشت در اجتماعات روستایی ارتباط تنگاتنگی با زمینه اجتماعی و شرایط محیطی دارد. هر گونه تغییر در نگرش اجتماع به زندگی و شرایط محیطی می‌تواند تغییر سبک زندگی و شیوه تامین معیشت را به دنبال داشته باشد. هدف این مقاله مطالعه نقش تغییرات اجتماعی و شرایط محیطی بر جهت‌گیری تامین معیشت در روستاهای شهرستان ملکشاهی است. روش تحقیق پژوهش، کیفی و استراتژی مورد استفاده نظریه مبنایی است. روش گردآوری داده مصاحبه نیمه‌ساخت‌یافته و روش نمونه‌گیری، نمونه‌گیری هدفمند است. تعداد مطلعان ۳۴ نفر و اطلاعات موردنیاز در طول سال‌های ۲۰۱۹ تا ۲۰۲۱ گردآوری و تکمیل شده است. یافته‌ها نشان داد که تغییرات اجتماعی مثل سبک زندگی، کیفیت زندگی، تغییر نگرش به زندگی، جذابیت سبک زندگی شهری، اولویت آینده فرزندان و ضرورت تحصیل آنان، گسترش ناامنی و تغییرات محیطی همچون خشکسالی، کمبود منابع آبی، نامرغوب بودن زمین برای کشاورزی به عنوان علل تغییر رویکرد تامین معیشت؛ اقتصادی نبودن فعالیت‌های سنتی به دلایلی چون نبود زیرساخت‌های مناسب، مشاع بودن زمین‌های کشاورزی و ناتوانی در بازاریابی به عنوان شرایط زمینه‌ای و در نهایت بهره‌وری پایین، افزایش قاچاق دام به عراق و دزدی و ناامنی به عنوان شرایط مداخله‌ای در تغییر نظام معیشت روستایی در روستاهای شهرستان ملکشاهی موثر بوده‌اند. نتایج نشان داد که تغییرات فرهنگی اجتماعی و تغییرات محیطی نقش محوری در تغییر تامین معیشت و شیوه معیشتی داشته است. این عوامل باعث تغییرات قابل توجه در حوزه اشتغال و شیوه تامین معیشت مردم منطقه شده است. افول دامداری سنتی و شکل‌گیری دامداری نیمه تجاری، مهاجرت، تمایل به فعالیت در بخش اداری، رواج باغداری، رواج ساخت خانه باغ در روستاها شده است که تلاش می‌کند وابستگی خود به محیط را کاهش دهد و با کنترل شرایط محیطی، تأثیرات آن را به حداقل برساند.

استناد: حیدری، حسین؛ مداحی، جواد؛ کبیری، سعید؛ جهانی دولت آباد، اسماعیل و قلیچ، مرتضی (۱۴۰۳). نقش تحولات اجتماعی و تغییرات محیطی در دگرگونی الگوی معیشت در جوامع روستایی مورد مطالعه: شهرستان ملکشاهی ایلام. *مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران*، ۵۵-۲، (۴)، ۶۴۷-۶۶۶
DOI: <https://doi.org/10.22059/ijaedr.2024.370777.669284>

© نویسندگان.

DOI: <https://doi.org/10.22059/ijaedr.2024.370777.669284>

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

مقدمه

فقر در جوامع روستایی به ویژه اجتماعات روستایی کشورهای در حال توسعه فراگیر بوده و آن را به یک چالش جهانی تبدیل کرده است (Asadi et al., 2022). به همین خاطر فقرزدایی و تامین معیشت پایدار روستایی یکی از اهداف اصلی توسعه پایدار روستایی است (Yang, Bao & Liu, 2020)؛ چرا که عدم توفیق برنامه‌های توسعه روستایی برون‌زا و از بالا به پایین باعث شد تا رویکرد معیشت پایدار با اقبال روبرو شود. در این رویکرد بر اجتماع محلی و دارایی‌های اجتماع محلی (Wang & Li, 2019) و معیشت و منابع معیشتی جوامع روستایی تمرکز می‌شود (Wang & Li, 2019). از نظر این پارادایم توسعه نیازمند دگرگونی در ساختارهای نهادی، فنی، شخصیتی و ارزشی است که منجر به تغییرات اساسی در ساختار اجتماعی و ویژگی‌های شخصیتی روستاییان می‌شود. تغییراتی که در نهایت پاسخگویی به نیازهای اساسی، ارتقای کیفیت زندگی و تقویت اتکا به نفس و آزادی انتخاب و عاملیت روستاییان را به دنبال دارد (Azkia & Ghaffari, 2005). هدف اصلی این رویکرد اتکا بر دارایی‌ها و سرمایه‌های اصلی (انسانی، اجتماعی، مالی، طبیعی و فیزیکی) موجود در روستا به عنوان منابع اولیه و اساسی تامین معاش روستایی است (Sajasi Qeidari et al., 2016). هدف از کاهش فقر نیز افزایش توانایی‌های جامعه، خانواده و فرد برای بهبود سیستم‌های معیشتی آنها و افزایش توانمندی مردم برای تامین نیازهای اساسی و حل مشکلات خود از طریق آنها و افزایش کیفیت زندگی‌شان است (Qiu, Leng, Feng & Yang, 2021).

فقر در جوامع روستایی ارتباط تنگاتنگی با نوع معیشت و منابع معیشتی موجود در این جوامع دارد؛ معیشت مشتمل بر دارایی‌های مالی و اجتماعی، قابلیت‌ها و فعالیت‌های مورد نیاز برای یک شیوه زندگی است. پایداری معیشت زمانی محقق می‌شود که این قابلیت‌ها و دارایی‌ها، در زمان حال و آینده حفظ شده و بهبود یابد؛ به طوری که منابع طبیعی پایه و محیط زیست را برای آیندگان از بین نبرده و از بروز شوک‌ها و استرس، جلوگیری کند (Carney, 1998; Scoones, 2009). در روستاهایی که برای امرار معاش خود به کشاورزی تکیه دارند، دارای اقتصاد تک محصولی‌اند و در انزوای جغرافیایی به سر می‌برند، تغییرات معیشتی شدیدتری اتفاق می‌افتد (Hosseini et al, 2023: 490). تغییرات معیشتی در جوامع روستایی با دو عامل محیط و سبک زندگی در ارتباط است؛ بنابراین از یک طرف شناخت ارتباط بین محیط و اجتماع و میزان وابستگی اجتماع به آن می‌تواند به فهم و درک تغییرات اجتماعی به ویژه در حوزه تامین معیشت کمک کند. میزان آب و بارندگی، پوشش گیاهی، حاصلخیزی خاک، رطوبت و غیره از عواملی هستند که بر نحوه و کیفیت تامین معیشت تاثیر دارند و تغییرات اقلیمی و شرایط محیطی مثل خشکسالی، سیل، کمبود آب و غیره می‌تواند باعث تغییر الگوی ارتباط با محیط شده و باعث ایجاد تغییر در نحوه تامین معیشت مردم به ویژه در مناطق روستایی شود. تولید محصولات کشاورزی در کشورهای در حال توسعه همچون ایران، نسبت به تغییرات اقلیم آسیب‌پذیری بیشتری دارد، زیرا انعطاف‌پذیری این کشورها نسبت به تغییرات تکنولوژی و سرمایه، به عنوان سایر عوامل مؤثر بر تولید کشاورزی، کمتر است (Soltani et al, 2023: 56). از طرف دیگر سبک زندگی و تحولات و تغییرات نگرشی نیز نقش بسیار پررنگی در رابطه بین انسان و محیط و میزان وابستگی انسان به محیط دارد.

پژوهش‌های مختلفی در خصوص این عوامل و تاثیر آن بر معیشت و تغییرات معیشتی انجام شده است. رفیع‌فر و قربانی (۲۰۰۸) در بررسی تاثیر طبیعت و محیط بر روند تغییرات معیشتی در ایل بختیاری به این نتیجه رسیدند که تحول کوچندگی و روی‌آوری به یکجانشینی در زاگرس، به عنوان راهبردی انطباقی به شرایط نوپدید زیست محیطی در ارتفاعات و به دلیل محدودیت و پراکنش منابع، ضعف اقتصادی- فرهنگی در برابر با یکجانشینان باعث تغییر در زیرساخت معیشت شده است. نتایج پژوهش رکن‌الدین‌افتخاری، موسوی، پورطاهری و فرج‌زاده (۲۰۱۴) نشان می‌دهند که اتخاذ رویکرد تنوع معیشتی منجر به تاب‌آوری بیشتر خانوارها در شرایط خشکسالی می‌شود. نتایج پژوهش طهماسبی، بدری و رضوانی (۲۰۱۶) درباره روند تغییرات معیشتی زیستی عشایر فارسی‌مدان نشان داد که مجموعه نیروهای درونی مثل میزان دانش و ورود تکنولوژی مرتبط با دامداری، افزایش جمعیت، مهاجرت، میزان نیروی کار و میزان سرمایه و عوامل بیرونی مثل سیاست‌های کلان دولتی چون اصلاحات ارضی، حمایت و پشتیبانی دولت، ورود خدمات و امکانات به روستا، نفوذ تکنولوژی و غیره بر روند تغییرات معیشتی جامعه مورد مطالعه تاثیرگذار

بوده‌اند. یافته‌های پژوهش اعظمی و شانازی (۲۰۱۸) نشان داد که تالاب زیریوار به عنوان یک عامل محیطی بر ابعاد پنج‌گانه سرمایه‌های معیشت یعنی طبیعی، انسانی، فیزیکی، اجتماعی و مالی خانوارهای حاشیه خود اثرگذار بوده و به بهبود معیشت ساکنان اطراف دریاچه کمک کرده است. حاجی‌حسینی، مطیعی لنگرودی، قدیری معصوم و دربان آستانه (۲۰۱۹) دریافتند که دارایی اجتماعی مطلوب‌ترین و دارایی انسانی ضعیف‌ترین دارایی در شهرستان بوئین زهرا است که معیشت روستائیان را تحت تأثیر قرار داده است. نادری مهدبی، سپهوند و غلامرضایی (۲۰۱۹) در تحقیق خود به این نتیجه رسیدند که میزان مشارکت روستائیان تحت تأثیر میزان دارایی پنج‌گانه معیشتی قرار دارد. از نظر سعیدی‌راد، رازانی و رضویان (۲۰۲۰) برای بهبود وضعیت تاب‌آوری معیشتی مناطق کم‌برخوردار و رفع مشکلاتی چون محرومیت، فقر، خدمات و تسهیلات نامناسب و اکوسیستم تخریب شده باید هر پنج سرمایه اجتماعی، انسانی، مالی یا اقتصادی، زیرساخت فیزیکی و طبیعی به طور هماهنگ و متعادل تقویت شوند. اسدی، براتی، احمدی و گلایی‌فر (۲۰۲۲) نیز با تأیید تأثیر اقلیم بر معیشت، برای کاهش اثرات منفی، بر متنوع نمودن منابع درآمدی و کاهش وابستگی معیشت خانوارها به کشاورزی را توصیه می‌کنند و بر توسعه فرصت‌های شغلی غیرکشاورزی، گسترش خدمات حمایتی نظیر بیمه، ارائه مشوق‌های مالیاتی، ترویج فرهنگ پس‌انداز تأکید دارند.

مطالعات خارجی نیز تأیید‌کننده تأثیر تغییرات اجتماعی و شرایط محیطی طبیعی بر تغییرات معیشتی است. براساس نتایج پژوهش کانگالو و لیونگا^۱ (۲۰۰۵) تالاب دره کیلومبرو در تانزانیا پتانسیل بالایی برای تنوع فعالیت‌های معیشتی ایجاد کرده و به عنوان منبع مهم تأمین آب برای کشاورزی، دامداری و ماهیگیری باعث ایجاد تغییرات اساسی در زندگی مردم محلی نسبت به مناطق اطراف شده است. وودز^۲ (۲۰۱۱) الگوهای جدید زندگی چشم‌اندازهای نواحی روستایی را دچار تغییر و تحول می‌کند؛ این تحولات باعث گسترش ناموزون سکونت‌گاه‌های روستایی و تغییر الگوهای زراعی و معیشتی شده است. نتایج پژوهش کاسا و اشتو^۳ (۲۰۱۴) نشان می‌دهد که سازمان‌های دولتی و سهام‌داران باید برای برطرف کردن نیازهای جامعه وورداد^۴ همکاری کنند تا بتوانند معیشت پایدار و توسعه روستایی را تأمین کنند. ثرنتون و همکاران^۵ (۲۰۱۹) در پژوهشی به این نتیجه رسیدند که برای سازگاری با تغییرات اقلیمی باید معیشت روستایی نیز تغییر کرده و خود را با این تغییرات منطبق کند. این انطباق نیاز به پذیرش تغییراتی فراتر از سیستم غذایی دارد، و این فعالیت‌ها می‌تواند مزایای متعددی فراتر از سازگاری با تغییرات اقلیمی از جمله کاهش فقر، تغذیه، اشتغال و محیط‌زیست را به دنبال داشته باشد. سلی‌سانتوس و هرناوندز مانریکو^۶ (۲۰۲۱) در بررسی متاثر شدن معیشت از تغییرات محیطی و اقلیمی به این نتیجه رسیدند که معیشت منطقه مورد مطالعه تا حد زیادی تحت تأثیر ناامنی سیاسی-اجتماعی، تغییرات ارضی، کاهش تنوع زیستی کشاورزی، خشکسالی و دسترسی نابرابر به منابع قرار گرفته و این عوامل باعث کاهش دسترسی به منابع شده است. در مقابل ساکنان نیز برای غلبه بر این نارسایی‌ها به فعالیتهای معیشتی خود تنوع بخشیده و با شرایط انطباق یابند. تامب^۷ (۲۰۲۲) در بررسی نقش تحول ساختاری در سطح کلان و تأثیرات آن بر تنوع معیشت روستایی به این نتیجه رسید که کشورهای مختلف مسیرهای متفاوتی را بر اساس واقعیت‌های سیاسی و اجتماعی-اقتصادی برای تأمین معیشت پایدار دنبال کرده‌اند. کشورهای توسعه‌یافته با گذر از کشاورزی به صنعت و خدمات به منابع معیشت تنوع بخشیدند. ولی کشورهای جنوب آسیا و کشورهای جنوب صحرای آفریقا نتوانستند به تحول مشابهی دست یابند؛ لذا برای کاهش سریع فقر و ایجاد تحول فراگیر در معیشت مردم باید تجدید ساختار اقتصاد همراه با برنامه‌های بازتوزیع در دستور کار قرار گیرد.

بنابراین تنوع معیشتی از یک سو تحت تأثیر عوامل مختلفی چون شرایط اجتماعی، شرایط محیطی و اقلیمی، فرصت‌های شغلی، کیفیت نیروی انسانی، سیاست‌های کلان دولتی و غیره قرار دارد و از سوی دیگر باعث افزایش تاب‌آوری اجتماعی و حتی مشارکت اجتماعی می‌شود. در شکل‌گیری هر الگوی معیشت، شیوه ترکیب انواع مختلف سرمایه و منابع معیشتی بسیار مهم است؛ تأثیر

1. Kangalawe & Liwenga

2. Woods

3. Kassa and Eshetu

4. Woreda

5. Thornton & et al

6. Cely-Santos & Hernández-Manrique

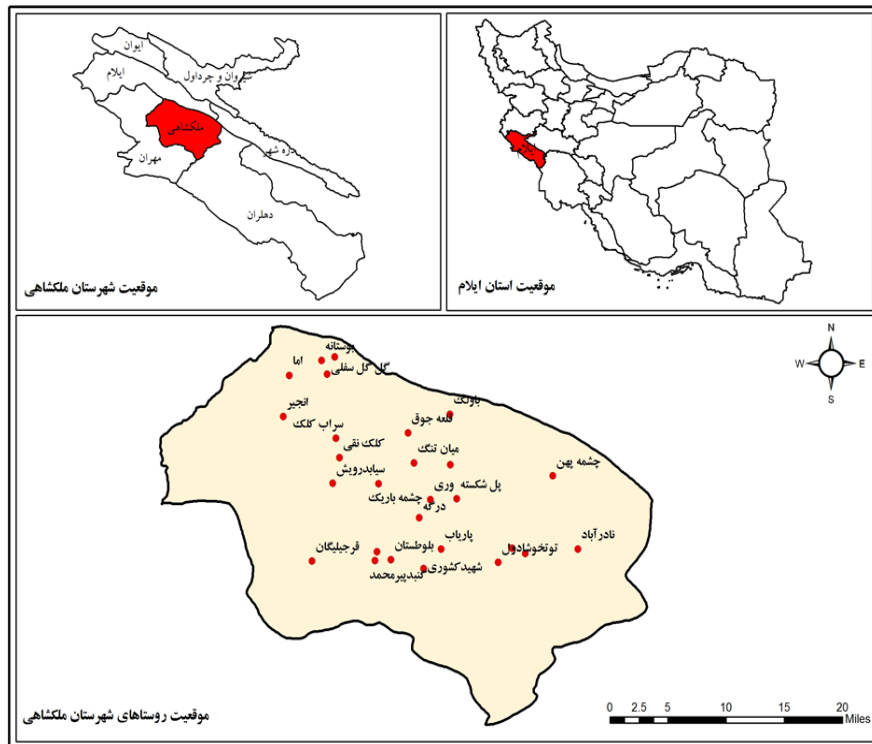
7. Tambe

دارایی‌ها بر انتخاب راهبردهای معیشتی، اغلب با ساختارها و فرآیندهای تحول‌زا ارتباط دارند؛ چرا که دسترسی به این دارایی‌های معیشتی را تعیین می‌کنند. بنابراین، تفاوت در مواهب دارایی‌های معیشتی و ظرفیت دسترسی به آنها در یک زمینه نهادی خاص، انتخاب راهبردهای معیشتی خانوارها را تحت تأثیر قرار می‌دهد (Sa'adat, 2023: 468). زیرا توانایی پیگیری راهبردهای مختلف معیشت روستایی وابسته به پایه‌های اجتماعی و مادی دارایی‌ها و سرمایه‌های ملموس و غیرملموس است که در حیطه تسلط و مالکیت روستاییان است (Scoones, 2015). روستاهایی که برای امرار معاش خود به کشاورزی تکیه دارند و دارای اقتصاد تک محصولی‌اند، در انزوای جغرافیایی به سر می‌برند و بیشتر از جوامع دیگر از تغییرات معیشتی متأثر می‌شوند (Gentle & Maraseni, 2022). منابع و محیط طبیعی به عنوان دارایی اصلی اجتماعات روستایی برای زندگی و تامین معاش به شمار می‌آید و اغلب فعالیت‌های اقتصادی و معیشتی روستاییان به صورت مستقیم مرتبط با محیط و منابع محیطی است (Heidari & Shakiba, 2016; Sajasi Qeidari et al., 2021). هر گونه تغییر در این عوامل می‌تواند تغییرات معیشتی را به دنبال داشته باشد. تغییر شرایط اجتماعی، صنعتی شدن، تحولات تکنولوژیکی، تحولات اقلیمی، شرایط جوی و طبیعی، تغییرات اجتماعی و فرهنگی مثل مهاجرت، سطح سواد، مشارکت زنان، تحصیل دختران (Heidari & Shakiba, 2021) و غیره از جمله عواملی هستند که بر روند، نحوه و کیفیت تامین معیشت روستایی تأثیرگذار هستند (Makita, 2016). از دیگر دلایل مهم تغییر معیشت می‌توان به محدودیت منابع محیطی، بهره‌وری پایین (Garibaldi et al, 2017) و عدم حاصلخیزی و نامرغوب بودن زمین‌های کشاورزی (Coulibaly & Li, 2020)، رویدادهای تغییر اقلیمی مانند سیل، خشکسالی، گرم شدن هوا و آثار احتمالی آن اشاره کرد (Liu, Liu & Zhou, 2017). به عنوان مثال خشکسالی جزو پرهزینه‌ترین (Fontaine et al, 2002) بلایای طبیعی به لحاظ کاهش تولیدات کشاورزی و رنج و عذاب روستاییان به شمار می‌رود (Wilhite, Svoboda & Hayes, 2007).

شهرستان ملکشاهی یکی از مناطق روستایی شهرستان ایلام است که با توجه به طبیعت خشن و کوهستانی، دامداری سنتی و متکی بر مرتع از گذشته‌های دور به عنوان یکی از فعالیت‌های اصلی ساکنان آن بوده و منبع اصلی تامین معیشت مردم این منطقه به شمار می‌رفت؛ ولی در سالهای اخیر تغییرات سبک زندگی و تغییرات ارزشی در کنار عواملی چون خشکسالی‌های دامنه‌دار، کم شدن بهره‌وری و غنای مراتع و همچنین خشک شدن رودخانه‌ها، چشمه‌ها و به طور کلی کمبود منابع آبی باعث ایجاد تغییراتی در الگوی معیشت مردم این منطقه شده است. این پژوهش بر آن است تا تغییرات صورت گرفته در معیشت روستاهای شهرستان ملکشاهی را بررسی و تحلیل نماید. اینکه علت این تغییرات چه بوده است؟ اجتماع محلی چه استراتژی‌هایی در مواجهه با این پدیده به کار گرفته‌اند و این تغییرات چه پیامدهایی به دنبال داشته است. در نهایت اینکه تغییرات حادث چه تأثیری بر الگوی معیشت مردم بر اجتماع روستایی شهرستان ملکشاهی داشته است؟

مواد و روش‌ها

میدان مطالعه روستاهای شهرستان ملکشاهی است. شهرستان ملکشاهی یکی از شهرستان‌های استان ایلام است که در مرکز آن استان واقع شده و در سال ۲۰۰۸ از شهرستان مهران جدا شده است.

شکل ۱. موقعیت جغرافیایی میدان مطالعه

این شهرستان شامل دو بخش (بخش‌های مرکزی و گچی) و چهار دهستان (دهستان‌های چمزی، شوهان، گچی و کبیرکوه) و ۲۷ روستا است. سه شهر ارکواز، دلگشا و مهر نیز مراکز شهری این شهرستان هستند. در مجموع تعداد خانوارهای روستاهای مورد بررسی ۲۰۱۸ خانوار است که مشخصات آنها در جدول ۱ آمده است.

جدول ۱. بخش‌ها، دهستان‌ها و روستاهای شهرستان ملکشاهی

بخش	دهستان	روستاها
بخش مرکزی	چمزی	چم انار سفلی (۶۷ خانوار)، پل شکسته (۲۷ خانوار)، قرجیلیگان (۳۰ خانوار)، گنبدپیرمحمد (۴۳۶ خانوار)، طالقانی (۴۲ خانوار)، پاریاب (۴۳ خانوار)، درگه (۲۵ خانوار)، شهیدکشوری (۴۸ خانوار)، میان تنگ (۱۱۷ خانوار)، وری علی نظر (۵۸ خانوار)
	شوهان	توت‌خوشادول (۲۴ خانوار)، چشمه پهن (۶۴ خانوار)، دول کبود خوشادول (۵۷ خانوار)، نادرآباد (۵۱ خانوار)، گراب (۲۱ خانوار)، بلوطستان (۲۰ خانوار)
بخش گچی	گچی	چشمه باریک (۳۲ خانوار)، سراب کلک (۵۳ خانوار)، سیاب‌درویش (۲۴ خانوار)، کلک نقی (۹۰ خانوار)، اما (۴۳ خانوار)، انجیر (۲۵ خانوار)
	کبیرکوه	باولک (۱۶۱ خانوار)، بوستانه (۲۸ خانوار)، قلعه جوق (۳۷۱ خانوار)، گل گل سفلی (۲۸ خانوار)، گل گل علیا (۲۸ خانوار)

این پژوهش رویکردی کیفی مبتنی بر نظریه مبنایی^۱ است. برای گردآوری داده‌ها از تکنیک تشکیل گروه‌های متمرکز^۲، مصاحبه نیمه‌ساخت‌یافته و مشاهده استفاده شده است. اطلاعات این مطالعه در طول اجرای طرح یعنی در سال‌های ۲۰۲۰-۲۰۲۱ گردآوری شده و در سال ۲۰۲۲ مجدد بازنگری و تکمیل شده است. مصاحبه با مطلعان ابتدا به صورت جلسات جمعی و کانونی با حضور ۳ تا ۵ مطلع انجام شده است. حق اظهار نظر و اصلاح برای همه مطلعان مهیا بود و در صورت عدم مشارکت برخی مطلعان، تسهیلگران با استفاده از تکنیک‌های مختلف (مثل پرسیدن سؤالاتی مثل نظر شما چیست؟ شما چقدر با این نظر موافق هستید؟ به نظر شما

این نظر چقدر با واقعیت همخوانی دارد؟ و غیره) آنها را وارد بحث می‌کردند. مدت زمان جلسات گروهی از ۱ تا ۳ ساعت متغیر بود و مباحث تا زمانی که مطلعان تمایل به بحث و گفتگو داشتند ادامه پیدا می‌کرد. بعد از جمع‌بندی مطالب جلسات متمرکز تلاش شد از مصاحبه‌های نیمه‌ساخت‌یافته برای تکمیل اطلاعات و داده‌ها استفاده شود تا بتوان شناخت دقیق‌تری از فرایند و روند تغییرات حاصل شود. برای نمونه‌گیری از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شد و افرادی انتخاب شدند که بتوانند به کشف موارد جدید و مدل نظری کمک کنند. در این تحقیق ۳۴ نفر مشارکت کردند که ۸ نفر از آنان زن و ۲۸ نفر مرد هستند. ۹ نفر از مطلعان بی‌سواد، ۷ نفر در حد خواندن، ۱۰ نفر دارای سواد ابتدایی، ۴ نفر سیکل و ۲ نفر دیپلم هستند. شغل مطلعان مرد نیز اکثراً دامداری و کشاورزی و زنان خانه‌دار است. اگر چه شغل زنان خانه‌دار عنوان شده است ولی اکثر آنها در کار کشاورزی و دامداری به ویژه فرآوری لبنیات ایفای نقش کرده و وظایف مشخصی در این زمینه بر عهده دارند.

جدول ۲. مشخصات جمعیت شناختی مشارکت کنندگان در پژوهش

کد	جنسیت	سن	تحصیلات	شغل	کد	جنسیت	سن	تحصیلات	شغل
۱	مرد	۵۴	خواندن	دامدار	۱۸	زن	۵۱	ابتدایی	خانه‌دار
۲	مرد	۶۳	بی‌سواد	دامدار	۱۹	مرد	۶۵	خواندن	کشاورز و دامدار
۳	زن	۴۸	بی‌سواد	خانه‌دار	۲۰	مرد	۵۸	بی‌سواد	دامدار
۴	مرد	۴۹	سیکل	کارگر	۲۱	مرد	۳۲	دیپلم	بیکار
۵	زن	۵۴	بی‌سواد	خانه‌دار	۲۲	مرد	۲۸	دیپلم	دامدار
۶	مرد	۷۱	بی‌سواد	دامدار	۲۳	زن	۳۷	ابتدایی	خانه‌دار
۷	زن	۵۴	ابتدایی	خانه‌دار	۲۴	زن	۴۶	بی‌سواد	خانه‌دار
۸	مرد	۵۱	ابتدایی	دامدار و کشاورز	۲۵	مرد	۴۱	دیپلم	کارگر
۹	مرد	۵۵	ابتدایی	دامدار	۲۶	مرد	۲۷	سیکل	کشاورز
۱۰	مرد	۴۵	خواندن	دامدار	۲۷	زن	۵۱	ابتدایی	خانه‌دار
۱۱	مرد	۵۴	خواندن	دامدار	۲۸	مرد	۶۵	خواندن	کشاورز
۱۲	مرد	۶۳	بی‌سواد	دامدار	۲۹	مرد	۶۱	بی‌سواد	دامدار
۱۳	زن	۳۵	ابتدایی	خانه‌دار	۳۰	مرد	۵۴	ابتدایی	کشاورز و دامدار
۱۴	مرد	۵۹	خواندن	دامدار	۳۱	مرد	۶۷	بی‌سواد	دامدار
۱۵	مرد	۳۸	ابتدایی	کارگر	۳۲	مرد	۳۸	سیکل	دامدار و کشاورز
۱۶	مرد	۳۸	سیکل	کشاورز	۳۳	مرد	۳۱	خواندن	دامدار
۱۷	مرد	۴۳	سیکل	کارگر	۳۴	مرد	۵۳	ابتدایی	دامدار

در مرحله بعد، مصاحبه‌ها در سه مرحله کدگذاری (کدگذاری باز، محوری و انتخابی) شد. در کدگذاری باز معنای جملات و پاراگراف‌ها تفسیر و کدهای مناسبی برای آن انتخاب شد. سپس مفاهیم مشابه و هم‌پوشان، ادغام و دسته‌بندی شدند و با ترکیب مفاهیم و مقولات مرتبط، مضامین شناسایی شد. در کدگذاری انتخابی نیز تلاش شد رابطه مقوله‌های مختلف با پدیده مرکزی که همان دگرگونی و تغییر شکل دامداری سنتی بود مشخص و ارتباط آنها با یکدیگر تشریح و تبیین شود.

یافته‌های پژوهش

همانگونه که گفته شد برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش کدگذاری سه مرحله‌ای استفاده شده است. در مرحله کدگذاری باز ۸۸ مفهوم اولیه و ۱۳ مقوله اصلی استخراج شد. در مرحله کدگذاری محوری، روابط بین این مفاهیم و مقولات بررسی شد و مقولات و مفاهیمی که از نظر معنایی با یکدیگر هم‌پوشانی داشتند با هم ادغام شدند؛ در کدگذاری گزینشی نیز مقوله‌هایی استخراج شد. مفاهیم و مقولات جدول زیر شرایط علی، شرایط زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر، استراتژی‌ها و پیامدهای تغییر منابع معیشتی در شهرستان ملکشاهی را نشان می‌دهد. مقوله‌هایی حاصل از بررسی‌ها «افول دامداری سنتی و حرکت به سمت دامداری نیمه تجاری» است. نتایج مصاحبه‌ها نشان داد که چهار عامل گسترش خشکسالی و کم‌آبی، تخریب پوشش گیاهی و فقر مراتع، تغییر

نگرش مردم و گسترش یکجانشینی، بالا بودن هزینه علوفه و تغذیه دام و اقتصادی نبودن نگهداری دام در طولیه نقش محوری داشته و از پیشران‌های اصلی ایجاد تغییر در حوزه دامداری هستند. در ادامه داده‌ها بر مبنای اظهارات مطلعان و دریافت و تحلیل پژوهشگران به صورت شرایط علی، شرایط زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر، استراتژی‌ها و پیامدها صورت‌بندی شده‌اند.

جدول ۳. مقولات و مفاهیم مرتبط با مسائل و مشکلات حوزه دامداری

مقولات اصلی	مفاهیم
سبک زندگی	سخت بودن زندگی در سیاه چادر، نداشتن سرپناه مناسب، در امان نبودن از باد و سرما و گرما، زندگی در کوه، نداشتن جای ثابت برای زندگی، جذابیت زندگی کارمندی و اداری
تحصیل فرزندان	نبود مدرسه، دوری از فرزندان، علاقه بچه‌ها به درس و مدرسه، امید به اخذ مدرک، ارزش مدرک تحصیلی
عدم دسترسی به آب، عدم دسترسی به گاز و برق، هزینه‌بر بودن خرید موتور برق، نداشتن امکانات و تسهیلات اولیه زندگی، نداشتن امکانات رفاهی، عدم دسترسی به حمام و امکانات بهداشتی، نبود وسیله نقلیه برای ارتباط با شهر	دسترسی به آب، دسترسی به گاز، دسترسی به برق، دسترسی به امکانات بهداشتی، سرویس بهداشتی و دستشویی، حمام مناسب، دسترسی به گاز و امکانات گرمایشی و سرمایشی
عدم دسترسی به آب بهداشتی، نداشتن یخچال، کمبود امکانات بهداشتی، نداشتن سرویس بهداشتی، نبود امکانات مناسب و اولیه استحمام، نبود امکانات اولیه شست و شوی لباس و جامه‌ها، عدم دسترسی به پزشک، عدم دسترسی به دارو، نبود درمانگاه در نزدیکی مرتع	عدم دسترسی به آب بهداشتی، نداشتن یخچال، کمبود امکانات بهداشتی، نداشتن سرویس بهداشتی، نبود امکانات مناسب و اولیه استحمام، نبود امکانات اولیه شست و شوی لباس و جامه‌ها، عدم دسترسی به پزشک، عدم دسترسی به دارو، نبود درمانگاه در نزدیکی مرتع
دزدی و ناامنی	افزایش دزدی، حمله حیوانات وحشی به گله و بچه‌ها، سرقت دام‌ها، حمله به گله، افزایش لاته‌ها، نداشتن ابزار دفاعی در برابر دزدان، غافلگیر کردن چوپان در کوه توسط دزدان
بهره‌وری پایین دامداری	مرگ و میر بالای دام، مرگ و میر بره‌ها، نارس‌زایی گوسفندان، نازایی گوسفندان، بیماری‌های دام، ناآشنایی با بیماری‌های دامی، عدم دسترسی به دامپزشک، عدم دسترسی به دارو و ملزومات درمانی دامی، کمبود دامپزشک، قسر رفتن گوسفندان
ضعف زیرساخت	نگهداری گوسفندان در مرتع، اتلاف بخشی از دام‌ها به خاطر شرایط جوی، نگهداری در آغل ناامن، نگهداری گله در فضای باز، نداشتن خانه، نداشتن طولیه، نداشتن انبار علوفه
فراهم نبودن امکانات اولیه دامداری	نبود یونجه و علوفه، نبود زمین برای کشت علوفه، هزینه بالای انتقال علوفه از مناطق دیگر، به صرفه نبودن کشت علوفه، بازدهی پایین علوفه به دلیل سنگلاخی بودن زمین‌ها
تخریب مراتع و از بین پوشش گیاهی	از بین رفتن پوشش گیاهی مراتع، خشک شدن مراتع، آتش‌سوزی و آتش زدن مراتع، خشک شدن درختان بلوط، تخریب مراتع، فرسایش خاک مراتع و شسته شدن خاک کوه‌ها و مراتع به خاطر رگبار و بارش باران‌های تند
خشکسالی و کمبود آب	کاهش بارندگی، خشک شدن چشمه‌ها، خشک شدن رودخانه‌ها، تخریب و پر شدن چشمه‌ها، عدم لایروبی چشمه‌ها و آبگیرها، نبود مخازن آب در مرتع
اقتصادی نبودن دامداری	قیمت‌گذاری، کاهش مصرف گوشت، افزایش فقر و تنگدستی، عدم دسترسی به وام و اعتبارات، فروش دام توسط دامداران کوچک، فروش دام به خاطر نیاز مالی، فروش بره نابالغ به خاطر نیاز مالی
بازاریابی و فروش محصول	فروش دام و محصولات لبنی به دلالان، عدم ارتباط با بازار، عدم دسترسی به مصرف کننده، نداشتن بسته‌بندی مناسب فرآورده های لبنی و دامی، فاسد شدن مواد لبنی

در ادامه تلاش شده است تا مفاهیم فوق در قالب عوامل علی، عوامل زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر، استراتژی‌ها و پیامدها دسته‌بندی و توضیحات لازم ارائه شود.

شرایط علی

خشکسالی و کمبود آب، تغییرات سبک زندگی و بهره‌وری پایین دامداری را می‌توان از مهم‌ترین علل کاهش تمایل به دامداری در شهرستان ملکشاهی نام برد. خشکسالی در دو دهه اخیر صدمات جبران‌ناپذیری به محیط زیست شهرستان ملکشاهی وارد کرده است. جهانی شدن باعث تغییرات بسیاری در سبک زندگی مردم در اقصاء نقاط جهان شده است. سبک زندگی سنتی که پیش از این کاملاً بر محور محیط می‌چرخید و بر اساس داشته‌های محیط طبیعی شکل گرفته بود با گسترش ارتباطات جهانی به ویژه حمل و نقل کالا به شدت دگرگون شد. نیازهای جدیدی سربرآورد که قبلاً وجود نداشت. وابستگی به محیط کم شد و افراد می‌توانستند نیازهای جدید خود را از بازارهایی که این خدمات را ارائه می‌کردند تامین کنند. در جریان تحولات زندگی عشایری و

کوچ‌نشینی نه تنها جذابیت خود را از دست داد؛ بلکه به نماد عقب‌ماندگی و ضدارزش تبدیل شد. شهرستان ملکشاهی از این مسئله تأثیرات زیادی گرفته است. محمد ۶۲ ساله درباره افزایش اقلام مصرفی می‌گوید و اینکه این اقلام و نیازها در حال افزایش است:

«قدیما بیشتر نیازهای زندگیمون رو خودمون تامین می‌کردیم. هر سه چهار ماه یکی می‌رفت شهر چیزایی که مردم نیاز داشتن رو می‌خرید می‌آورد. الان ولی اینجوری نیست. تقریباً هر چند روز باید بری خرید و کلی وسیله بخری بیاری».

پیش از این و در جامعه سنتی تحصیلات و آموزش اهمیتی چندانی نداشت و خانواده‌ها نیز نیازی به تحصیل فرزندان احساس نمی‌کردند. بچه‌ها در کنار خانواده متولد شده و رشد می‌کردند و در نهایت کار دامداری را ادامه می‌دادند. ولی در یک قرن گذشته نگرش اساسی در این خصوص در جامعه ایجاد شده و روز به روز بر اهمیت تحصیلات افزوده شده است. امروزه اشتغال در مراکز اداری و خدماتی دارای ارزش است و خانواده‌ها ترجیح می‌دهند فرزندان‌شان امکان آموزش داشته و مدارج تحصیلی را طی کنند. اکبر ۵۲ ساله از اهمیت تحصیل بچه‌ها و نقش تعیین کننده آن در زندگی می‌گوید:

«آینده بچه‌ها ایجاب می‌کند درس بخونن و مدرسه بدن. کسی که درس نخونه و مدرسه نره کجا میتونه جایی استخدام بشه و کار مناسب و خوب پیدا کنه؟ درس نخونه باید بره کارگری. هیچ آینده‌ای نداره. میشن مثل ما آواره کوه و بیابون».

از طرف دیگر مسئله مهم دیگر عدم رغبت زنان برای زندگی در کوه و صحرا است. آنها دوست دارند در یک خانه مسقف سکونت داشته باشند و از امکانات زندگی یکجانشینی بهره‌مند شوند. جایی که آب لوله کشی و سالم، امکان استحمام و نظافت، برق، گاز، آشپزخانه مجهز با امکان پخت غذاهای متنوع فراهم باشد. خود زنان بیشتر ترجیح‌شان زندگی در شهر است تا روستا یا چادر. زینب ۴۵ ساله که سابقه زندگی چادرنشینی را دارد و از ۱۵ سال پیش در روستا اسکان یافته از فواید و آسایش زندگی یکجانشینی می‌گوید و معتقد است زندگی در چادر باعث هدر رفت و اتلاف زندگی انسان می‌شود.

«کوچ و زندگی در کوه خیلی سخت است. باید باد و بارون و برف و گرما و سرما رو تحمل کنی. در چادر بهداشت و نظافت وجود ندارد. نه جایی برای حمام است نه جایی برای شستن دست‌ها، نه توالت مناسبی وجود دارد. جای خوابم که نگم. بالاسرمون آسمون بود زیرمون سنگ و کلوخ. ظرفارو نشسته کلی خاک و غبار روش میشینه. هر روز باید برای پخت غذا و نان آتش روشن کنی. واقعا سخت است. الان نونوایی تو خود روستا هست. حمام و دستشویی تمیز وجود دارد. لباسارو میندازیم تو ماشین شسته میشن. ظرف‌ها را با آب داغ می‌شوریم. مجبور نیستیم آب گرم و غیربهداشتی بخوریم.. دیگه کمتر زن و بچه‌ای راضی میشن در سیاه چادر یا تو کوه زندگی کنن».

امروز جوان‌ها و نسل جدید نیز تمایلی به تحمل زندگی پرمشقت چادرنشینی و روستانشینی را ندارند. جذابیت‌های زندگی شهری، تمرکز امکانات و انواع تسهیلات در کنار فرصت‌های اشتغال در شهر باعث شده اکثر جوامع روستایی و عشایری به فکر مهاجرت و زندگی در مناطق شهری باشند. احمد ۳۴ ساله در این خصوص می‌گوید:

«دیگه جوانها تمایلی به دامداری ندارند و ترجیح می‌دهند در شهر زندگی کنند و کارگری کنند. من خودمم دوست ندارم. اگه بتونم یه کاری در شهر پیدا کنم حتی اگه کارگری باشه و درآمدش کم باشه برم. البته اینجا هم درآمد خوبی نداره. خیلی از دامدارها وضعیت مالی مناسبی ندارن. غیر از تعداد معدودی از دامداران که تعداد گوسفند/شون زیاده درآمد مابقی در حد بخور و نمیر است».

شاید یکی از مهم‌ترین علت‌های کاهش دامداران، به صرفه نبودن نگهداری دام و درآمد پایین آن باشد. نگهداری سنتی و استفاده از چراگاه اگر چه بخشی از هزینه‌های خوراک را تامین می‌کند و هزینه نگهداری را کاهش می‌دهد ولی این امر نیازمند این است که علوفه به اندازه در مرتع وجود داشته باشد تا گله بتواند تغذیه مناسب داشته باشد. عدم تغذیه مناسب باعث کاهش وزن بره‌ها و گوسفندان شده و قیمت‌ها آنها را کاهش می‌دهد. حتی اگر گله تغذیه مناسبی نداشته باشد میزان باروری آن کاهش پیدا کرده و تولد بره‌ها به شدت کاهش پیدا می‌کند. با توجه به کاهش غنای مراتع، بازدهی دامداری به شدت کاهش پیدا کرده و نیازمند

علوفه تولیدی هستند. این مسئله باعث افزایش هزینه نگهداری دام شده است. اصغر که بیش از ۴۰ سال است به دامداری اشتغال دارد در این باره می‌گوید:

«سال‌هایی که بارندگی مناسب و مرتع پر علف باشد بعضی از گوسفندا در سال دو بار بره میارن. بره‌ها خیلی راحت با چرا در مرتع گوشت میگیرن و می‌تونیم با قیمت مناسب بفروشیم. ولی وقتی علوفه در مرتع کم باشد اونایی که وضعیت اقتصادی خوبی دارن خوراک دام تهیه میکنن و به بره و گوسفندا میدن تا پروار بشن. اونایی هم که وضع مالی‌شون خوب نیست مجبور میشن دام خودشونو با قیمت پایین‌تر بفروشون. خیلی‌ها متاسفانه اینکارو میکنن. دلال میاد بره لاغر رو با قیمت پایین میخره میبره یکی دو ماه خوراک خوب بهش میده بعد میبره بازار با سود مناسب میفروشه. فقط زحمت و حمالتش برا دامدار میمونه و سودشو اونا میبرن».

علاوه بر این، خشک شدن رودخانه‌ها و چشمه‌ها، خشک شدن مراتع و بازدهی بسیار پایین آنها، از بین رفتن کشت دیم و کشاورزی متکی به آب باران نمونه‌های کوچکی از پیامدهای خشکسالی هستند. شهرستان ملکشاهی نیز با توجه به وابستگی شدید آن به آب باران و رودخانه‌ها و چشمه‌ها آسیب جدی از این ناحیه خورده است. محمد ۵۵ ساله از تجربه خود در این باره می‌گوید:

«قبلا بارش باران در شهرستان ملکشاهی خیلی زیاد بود. چشمه‌ها پر آب بود. در دامنه هر کوهی یک چشمه می‌جوشید که گله از آنها آب می‌خورد».

عباس در باره تاثیر خشکسالی بر کمبود علوفه می‌گوید و معتقد است کمبود علوفه در مراتع هزینه‌های نگهداری و تغذیه دام را بالا برده است:

«کم شدن باران باعث شد علوفه مراتع به شدت کاهش پیدا کنه. قبلا هر کس هر جا می‌خواست می‌تونست گله را چرا بده. گوسفندان خیلی سریع گوشت می‌گرفتن. ولی الان به تو مراتع علوفه‌ای نیست. به زور گوسفندان سرا می‌مونند. حتی بعضا مجبور می‌شیم شبا تو آغل علوفه خشک بهشون بدیم تا از گشنگی نمیرن».

علی درباره اهمیت چشمه‌ها برای دام، کم شدن علوفه در مراتع و مشقات نگهداری دام در روستا و طویله و هزینه‌بر بودن تغذیه دام می‌گوید:

خیلی وقتا آب نیست. چشمه‌ها اکثرا خشک شدن و باید با تانکر و قاطر آب بیاری. خیلی وقتا مخصوصا تابستونا که چشمه‌ها خشک شده و آب ندارند خیلی سخت میشه. مرتع‌ها دیگه علوفه کافی ندارند. پوشش گیاهی کوه‌ها تخریب شده‌اند. خیلی از افراد طایفه حاضر نیستند که بذارن بدون اجازه بری کوه و مرتع. شاید خیلی‌ها چیزی نگن و حرفی نزنن ولی اکثرا انتظار دارن که به چیزی بگیرن. گله غروب وقتی میخواد بیاد روستا گشنه است. باید علوفه تهیه کنی بدی بخوره که از گشنگی نمیره».

شرایط زمینه‌ای

با توجه به پررنگ بودن فرهنگ عشایری در شهرستان ملکشاهی، پیوندهای خانوادگی و طایفه‌ای بسیار قوی است. پیوندهای طایفه‌ای و نامرغوب بودن زمین‌ها باعث شده است تا کماکان مالکیت زمین به صورت جمعی و مشاع باشد و مالکیت خصوصی زمین در بخش بزرگی از این شهرستان شکل نگرفته باشد. هر چند بخش‌هایی از شهرستان که زمین مرغوب و آب کافی وجود دارد، زمین‌ها تقسیم شده و مالکیت جمعی تضعیف شده است. ولی با این وجود در همین روستاها نیز مالکیت بخش بزرگی از زمین‌ها به ویژه مراتع به صورت جمعی و مشاع است. اکبر ۴۸ ساله که کشاورز است در این باره می‌گوید:

«اینجا تو شوهران زمین مرغوبی که بتونی کشاورزی کنی خیلی کمه. به مقدار زمینم که هست آب نداره. باید آب رو از رودخانه تا سر زمین پمپاژ کنی. کسی هم که زمین مال خودش نباشه نمیدانم سرمایه‌گذاری و هزینه کنه. چون ممکنه طایفه به سال اجازه بده بکاری و سال دیگه نده یا سال دیگه به نفر دیگه بخواد

بکاره. اصلا به صرفه نیست سرمایه گذاری تو کشاورزی. بخوایم زمین‌ها رو هم تقسیم کنیم چیزی به کسی نمیرسه. به هرکس یه قطعه کوچیک میرسه که اصلا نمی‌صرفه کشاورزی کنی».

یکی دیگر از مسائل مهمی که نقش زیادی در کاهش تمایل به دامداری وجود دارد به ارتباط ضعیف دامداران و ناآشنایی آنها با بازار مصرف محصولات دامی برمی‌گردد. در شهرستان ملکشاهی عموماً دامداران نمی‌توانند محصولات تولیدی خود اعم از گوشت و فرآورده‌های لبنی را به مصرف کننده واقعی برسانند و آن را با قیمت بازار به فروش برسانند. بخش بزرگی از محصولات گوشتی توسط دلالان و با قیمت پایین فروخته می‌شوند. علی‌درباره سختی ارتباط با بازار و فروش محصولات گوشتی می‌گوید:

ما هر ساله بخشی از دام‌های خود را می‌فروشیم. دلال‌ها همیشه اطراف دامدارها پرسه می‌زنند. خدا پدرشونو بیامرزه باز اینا میان می‌خرن. ما نه کشتارگاه‌ها رو خوب می‌شناسیم و نه اصلاً وقتشو داریم ببریم بازار. بعدش پیش میاد نیاز فوری به پول داریم. زنگ می‌زنیم دلال میاد سرگله، گوسفند یا بره رو می‌بره و همونجا هم پولشو می‌ده. اونم میبره که سود کنه. ولی خوب بره معمولاً برای اینکه با قیمت مناسب بتونیم بفروشیم باید پروار باشه. خوب گوشت گرفته باشه. گوسفند هم همینطوره. گوسفندی که خوب نخوره لاغر میمونه و حتی ممکنه قسر در بره و نازا بشه.

وضعیت فروش فرآورده‌های لبنی و پشم نیز وضعیت مساعدی ندارد و حتی شرایط آن بدتر از فروش گوشت است. نبود وسایل و ابزارهای مناسب نگهداری فرآورده‌های لبنی باعث فاسد و از بین رفتن بخشی از آن می‌شود. احمد ۶۲ ساله در این خصوص می‌گوید:

«فرآورده‌های لبنیاتی تولید شده بیشتر توسط اعضای خود خانوارها و یا اقوام ساکن در شهرستان‌ها مصرف و بخشی از آن هم به روغن حیوانی، کره محلی، توف و ماست تبدیل میشه و به شهر فرستاده میشه. اما خودتون می‌دونید شیر و لبنیات باید خیلی زود و با سرعت به دست مصرف کننده برسه وگرنه فاسد میشن. باز اونهایی که در روستا سکونت دارن یخچالی چیزی دارن که اونو یکی دو روز بیشتر نگهداری کنن ولی توی چادر همچین امکاناتی وجود نداره و خیلی از فرآورده‌های لبنی فاسد و دور ریخته میشن».

نبود زیرساخت مناسب نگهداری دام، کمبود زمین مرغوب و مشکل تامین خوراک دام، مالکیت جمعی و مشاع بودن زمین‌ها و بازاریابی و فروش دام و فرآورده‌های لبنی از جمله شرایط زمینه‌ای است که در افول دامداری سنتی در ملکشاهی نقش داشته است. فراهم بودن زیرساخت مناسب برای نگهداری دام یکی از مهم‌ترین پیش شرط‌های دامداری است. در شهرستان ملکشاهی با توجه به زندگی عشایری بخشی از مردم، درصد قابل توجهی از دامداران از چنین امکانی بهره‌مند نیستند. اکثر دامدارانی که در روستا نیز ساکن هستند نیز نتوانسته‌اند سرپناه مناسب برای دام خود تدارک ببینند. محرومیت و پایین بودن قدرت اقتصادی در کنار فرهنگ عشایری دو عاملی هستند تا دامداران نتوانند یا ضرورتی برای ساخت سرپناه برای خود و تدارک آغل مناسب برای دام‌های خود احساس نکنند. البته در سال‌های اخیر که بخش قابل توجهی از دامداران کوچ‌رو تلاش کرده‌اند تا سرپناه کوچک و محقری در روستاها برای خود آماده کنند ولی اکثر این خانه‌ها جوابگوی نیازهای روزافزون زندگی آنها نیست. عباس که یکی از دامداران شهرستان ملکشاهی است در این باره می‌گوید:

«ساخت آغل و طویله برای دام هزینه زیادی دارد. من اگر نصف گوسفندان را هم بفروشم نمی‌تونم به جای مناسب و یک انبار علوفه برای آنها بسازم. گرفتن وام هم مشکلات و مصائب خودش را دارد. نه ضامن داریم و نه پارتی. بعدش ما که قرار نیست کل سال رو در ملکشاهی باشیم. پاییز که بشه میریم سمت مهران. بخوایم کل سال رو اینجا هم بمونیم باید جا داشته باشیم و کل علوفه برای زمستان تهیه کنیم. یعنی باید بیش از نصف گوسفندان رو بفروشم طویله بسازم، بقیه رو هم بفروشم بدم کاه و علوفه بخرم. ولی دیگه گوسفندی نمونه که علوفه رو بخوره! اگه یه سرپناه مناسبی برای خانواده و گله داشتیم و علوفه و خوراک کافی هم داشتیم بازم یه چیزی. ولی این چندتا گوسفند تمام هستی خانواده ماست، نون خانواده رو اینا میدن. اینا نباشن چیکار میتونم بکنم. همه‌مون از گشنگی می‌میریم».

زمین مرغوب و حاصلخیز یکی از پیش شرطهای اصلی شکل‌گیری و توسعه کشاورزی است. کشاورزی در شهرستان ملکشاهی با توجه به واقع شدن این منطقه در ناحیه کوهستانی که به شدت سنگلاخی است توسعه پیدا نکرده است. زمین هموار و صاف به شدت کمیاب است. اندک زمین‌های قابل کشت هم فاقد آب کافی هستند. به همین خاطر امکان شکل‌گیری معیشت کشاورزی بسیار پایین است و مرحله گذار به کشاورزی اتفاق نیفتاده و کشاورزی نتوانسته است نقش مهمی در تامین معیشت مردم ایفا کند. لذا فقط تعداد معدودی از روستاها توانسته‌اند کشاورزی را توسعه داده و آن را منبع اصلی تامین معیشت خود قرار دهند. به همین خاطر دامداران به شدت به مرتع وابسته هستند و در سالهای که بارندگی کاهش پیدا کرده و علوفه در مرتع کم می‌شود دامداران علوفه مورد نیاز خود را از شهرستان‌های همجوار از جمله مهران تهیه می‌کنند. تهیه و حمل علوفه از مهران به ملکشاهی نیز با توجه به هزینه بالای آن چندان اقتصادی و به صرفه نیست. سلیمان ۶۷ ساله از دامداران بخش شوهان در این باره می‌گوید:

خودتون می‌بینین که تو ملکشاهی یونجه و علف و علوفه خیلی کمه. بخوای میشو تو طولیه نگه داری باید علوفه شو از مهران بیاری. بگذریم از اینکه هزینه ساخت طولیه و انبار علوفه خیلی بالاست. بخوای یه طولیه بسازی باید نصف گله رو بفروشی. جو و یونجه و کاه و علوفه هم که خدا تومن شده. مگه دام چقدر سود میده که بخوایم علوفه رو هم بخریم. اگه بخوایم میشامونو داشته باشیم مجبوریم از مرتع استفاده کنیم و پاییز برگردیم به مهران».

شرایط مداخله‌گر

تلفات بالای دام، افزایش قاچاق دام به عراق و دزدی و ناامنی از جمله شرایط مداخله‌ای است که نقش قابل توجهی در کاهش تمایل به دامداری سنتی داشته‌اند. بالا رفتن بیکاری و افزایش تعداد بیکاران و ناتوانی مردم در تامین مایحتاج زندگی، باعث افزایش دزدی در شهرستان شده است. با توجه به زندگی دامداران در کوه و دمن و بی‌پناه بودن آنها، حمله به آنها و دزدی احشام و گوسفندان افزایش قابل توجهی داشته است. این مسئله باعث افزایش ترس و ناامنی در بین دامداران شده است. سلیمان ۶۵ ساله که همواره در کوه زندگی می‌کند در این باره می‌گوید:

«در چند سال گذشته که وضعیت اقتصادی مردم بد شده حمله به دامداران و دزدی به شدت زیاد شده است. الان معمولا جوونا تمایلی به دامداری و زندگی عشایری ندارند. تا سیلشون سبز میشه می‌ذارن میرن مهران یا شهرهای دیگه. یکی میره یه ماشین میخره رانندگی می‌کنه، یکی میره کارگری، یکی میره مغازه می‌زنه. حتی کارگری رو به دامداری ترجیح می‌دن. خودشونم بخوان دیگه زن و بچه نمی‌ذارن بیاد کوه. به طوری که الان بیشتر دامدارا پیرن و توان مقابله ندارن. دزدا هم اینو میدونن. هر از چند وقت یکی رو خفت می‌کنن و گوسفنداشو ازش می‌گیرن می‌برن».

همچنین با توجه به همسایگی استان ایلام با عراق و نزدیکی شهرستان ملکشاهی به عراق، هر زمان اختلافی بین قیمت گوشت در ایران و عراق به وجود بیاید قاچاق دام به عراق افزایش پیدا می‌کند. این مسئله با توجه به اختلاف قیمت بین دو کشور، در ذهن کشاورز احتمال جایگزینی مثبت را متبادر می‌کند؛ ولی در اصل به بهای خروج دام مولد و در مرحله بچه‌زایی تمام می‌شود و بخش زیادی از دام مولد از کشور خارج می‌شود که جایگزینی چندین سال و تا حتی یک دهه می‌تواند به طول بیانجامد. در نتیجه در سطح کلان میزان و تعداد دام نه در سطح شهرستان بلکه استان کاهش می‌یابد و بخشی از دامداران از چرخه فعالیت خارج شده و به مشاغل دیگر روی می‌آورند. کریم ۵۴ ساله و از دامداران منطقه در این باره می‌گوید:

«با توجه به قیمت خوراک دام و هزینه اجاره بالای مرتع، اکثر دامدارانی که گوسفند کمی دارند ضرر می‌کنن. صدای ما دامداران به هیچ جا نمی‌رسد. همه چی گرون میشه اما دولت نمیداره قیمت گوشت بالا بره. خب اگه میخوای قیمت گوشت بالا نره بقیه چیزا هم نباید گرون بشه. نمیشه که تاوان کم کاری و گرون فروشی بقیه رو دامدار بده. الان فاصله قیمت گوشت در ملکشاهی و عراق بسیار بالاست. این باعث شده خیلی از قاچاقچی‌ها گوسفندارو با قیمت نسبتا خوب از دامدارا بخرن ببرن عراق. البته می‌دونم سود

اصلی میره به جیب دلال. ولی بازم با توجه نبود مرتع غنی و هزینه بالای خوراک دام و علوفه برای دامدار به صرفه‌تره».

از طرف دیگر، تلفات بالای دام یکی از مشکلات دامداران در شهرستان ملکشاهی است. مرگ و میر بالای بره‌های متولد شده، مرگ و میر ناشی از بیماری و نازایی و قسر شدن گوسفندان از مهم‌ترین مسائل و مصائب دامداری است. عموماً در شهرستان ملکشاهی ۲۰ تا ۳۰ درصد دام در اثر عوامل فوق از بین می‌روند. کاهش بارندگی و نبود علوفه در مرتع و تغذیه نامناسب از مهم‌ترین علتهای شیوع بیماری و قسر شدن گوسفندان و مرگ و میر بره‌ها است. اگر چه بخشی از بیماری‌ها را از طریق واکسیناسیون می‌توان کنترل کرد ولی عدم تغذیه مناسب و کمبود علوفه باعث افزایش تلفات دام و کاهش سود دامداران می‌شود. اکبر ۴۹ ساله که از دامدارانی که از این ناحیه ضربه خورده است می‌گوید:

«وقتی بیماری و آفت به گله می‌زند پدر دامدار درمی‌آد. البته چند سالی است که از طرف اداره کشاورزی می‌یان به دام‌ها گوسفند می‌زنند. خب خیلی از بیماری‌ها کم شده به خاطر این. ولی اینطوری نیست اصلاً نباشه. با توجه به اینکه گوسفند در کوه هستند بخشی از بره‌ها تازه به دنیا اومده تلف می‌شند. اگه علوفه خوب نباشه و گوسفندان تغذیه مناسب نداشته باشند نازایی زیاد میشه. در حالی که سال‌هایی که بارندگی خوب میشه و تغذیه مناسب باشه خیلی از گوسفندان دوبار در سال بچه میدن و دوقلو زایی هم زیاد میشه. خب این خیلی به سود دامداره. ولی خشکسالی چندین ساله همه چی رو نابود کرده. بارون که نیاد هم بیماری زیاد میشه. هم تلفات میره بالا و میزان قسری به شدت بالا میره و دامدارا ضرر می‌دن».

استراتژی‌ها

استراتژی اتخاذ شده در مقابل شرایط ایجاد شده در شهرستان ملکشاهی اشکال مختلفی داشته و بیشتر به دو صورت تغییر شغل و مهاجرت بوده است. تغییرات فرهنگی اجتماعی و سبک زندگی در کنار اقتصادی نبودن دامداری و کاهش درآمد دامداران در مرحله اول بسیاری دامداران خرد و کوچک را از چرخه دامداری خارج کرده است. احمد ۵۶ ساله در باره تغییر شغل می‌گوید:

«زمانی که من بچه بودم ۲۸۰ راس میش و بز داشتیم. ما پنج برادر بودیم که من بچه کوچیک بودم. هر چهار برادر من به خاطر مشکلات زندگی کوچ‌نشینی و نبود درآمد شغل دامداری را ول کردند رفتند شهر. یکی مغازه دار است، یکی راننده، یکی مکانیکی می‌کند و یکی هم سرباه دار مدرسه است. فقط من مجبور شدم پیش پدرم بمونم. بعد از فوت پدر دام‌ها رو فروختیم و تقسیم کردیم. من چند سال دام خودم رو داشتم ولی درآمدش کفاف زندگیمو نمی‌داد. مجبور شدم بفروشم. الان کشاورزی می‌کنم».

از دیگر سو دامداری جوابگوی نیازهای معیشتی دامداران خرد نبوده و جوابگوی نیازهای معیشتی دامداران نیست. این مسئله باعث فقر و تنگدستی این گروه شده است. در واقع زندگی طاقت فرسا و پرمشقت کوچ‌نشینی و دامداری از یک سو و جذابیت‌های زندگی شهری و یکجانشینی از سوی دیگر باعث افزایش تمایل به مهاجرت در شهرستان ملکشاهی شده است. زهرا ۴۸ ساله در این باره می‌گوید:

«بیشتر اعضای خانواده من توی مهران زندگی می‌کنند. من هم به همسرم گفتم اگه می‌خواهی دامداری کنب حرفی ندارم ولی ما نمی‌یایم سیاه چادر. واقعا زندگی در سیاه چادر سخته. نه برقی، نه آبی، نه حمامی، نه به چاردیواری که ما رو از سگ و گرگ محافظت کنه. خواستی خودت برو. بعدش ما ۳ تا بچه داریم نمی‌تونم آینده اون‌ها رو نابود کنم. باید درسشونو بخونم».

مهاجرت دامداران در شهرستان ملکشاهی به دو صورت عمده انجام شده است. در قالب اول به این صورت بوده است که کل خانواده به شهر و مراکز جمعیتی بزرگ مهاجرت کرده است. مقصد بخش قابل توجهی از این گروه مهران، شهر اراکواز و شهرک‌های اطراف ایلام بوده است. در قالب دوم به این صورت بوده است که گروه‌های سنی جوان به خاطر تحصیل یا پیدا کردن شغل مهاجرت کرده‌اند. مقصد این گروه از جوانان بیشتر شهرهای بزرگ و مراکز متقاضی نیروی کار مثل شهرهای اهواز، مهران، تهران،

کرمانشاه و ایلام بوده است.

پیامدها

مهاجرت و خالی شدن روستاها از نیروی کار جوان، اشتغال در بخش‌های موازی مثل کشاورزی، خدماتی و اداری، بارقه‌های تخصصی شدن دامداری و شکل‌گیری دامداری نیمه مدرن از مهم‌ترین پیامدهای دامداری در حال شهرستان ملکشاهی است. مهم‌ترین پیامد افول دامداری در شهرستان ملکشاهی، مهاجرت و به تبع آن خالی شدن جمعیت از نیروی کار جوان و نخبه روستایی است. عموماً افراد تحصیل کرده در بهترین حالت در مرکز شهرستان یعنی شهر ارکواز مستقر می‌شوند. در حالی که بسیاری از آنها ترجیح می‌دهند در مراکز شهری بزرگ مثل تهران، ایلام، مهران، اهواز و غیره که متقاضی نیروی متخصص و تحصیلکرده هستند جذب شوند. نیروی جوان غیرمتخصص نیز عموماً در جستجوی کار و اشتغال به کارهای خدماتی و کارگری به شهرهای بزرگ و استان‌های همجوار که متقاضی نیروی کار یدی هستند مهاجرت می‌کنند. این مسئله علاوه بر خالی شدن نیروی کار از شهرستان، تبعاتی مهمی در حوزه‌های اجتماعی از جمله سست شدن پیوندهای خانوادگی، تاخیر در ازدواج، زندگی مجردی و غیره دارد.

«خیلی‌ها دمداری رو ول کردن یا کج‌دار و مریض ادامه می‌دهند. من دیدم نمی‌شه چشم به آسمون داشته باشم تا ببینم کی بارون میاد یا نمیداد. اومدم بز و میش رو فروختم یه دامداری زدم و چندتا گاو خریدم. دیگه الان همه چی دست خودمه. بارون بیاد یا نیاد من می‌دونم باید چیکار کنم. چقدر جو لازم دارم یا چقدر باید کاه و یونجه داشته باشم. خدا رو شکر راضی‌ام. به همه هم سفارش می‌کنم این کارو نکن. البته مشکلاتی هم دارم. مثلاً اینجا ما توی ملکشاهی یونجه نداریم و مجبورم برم از مهران بخرم بیارم. یا شیر و لبنیات رو باید ببرم ایلام بفروشم. خوب اینم هزینه داره».

پیامد دیگر مهاجرت نیروی کار جوان، بالا رفتن میانگین سن شهرستان و رو به پیری رفتن جمعیت شهرستان و به ویژه جمعیت روستایی و عشایری دارد. زندگی روستایی و دامداری که وجود نیروی کار جوان از ملزومات توسعه پیشرفت آن است. محمد ۴۶ ساله که دهیار است در این باره می‌گوید:

«توی روستای ما کلا سی و خورده‌ای نفر زندگی می‌کنیم. اکثراً پیرزن و پیرمرد هستند. جوونها یا کوچ کردن رفتن شهر زندگی می‌کنن یا تو شهر کار می‌کنن سال چند بار می‌یان اینجا. نمیشه روی دام حساب کرد. وقتی یک سال بارون نیاد و علوفه کم بشه مشکلاتی زیادی ایجاد میشه».

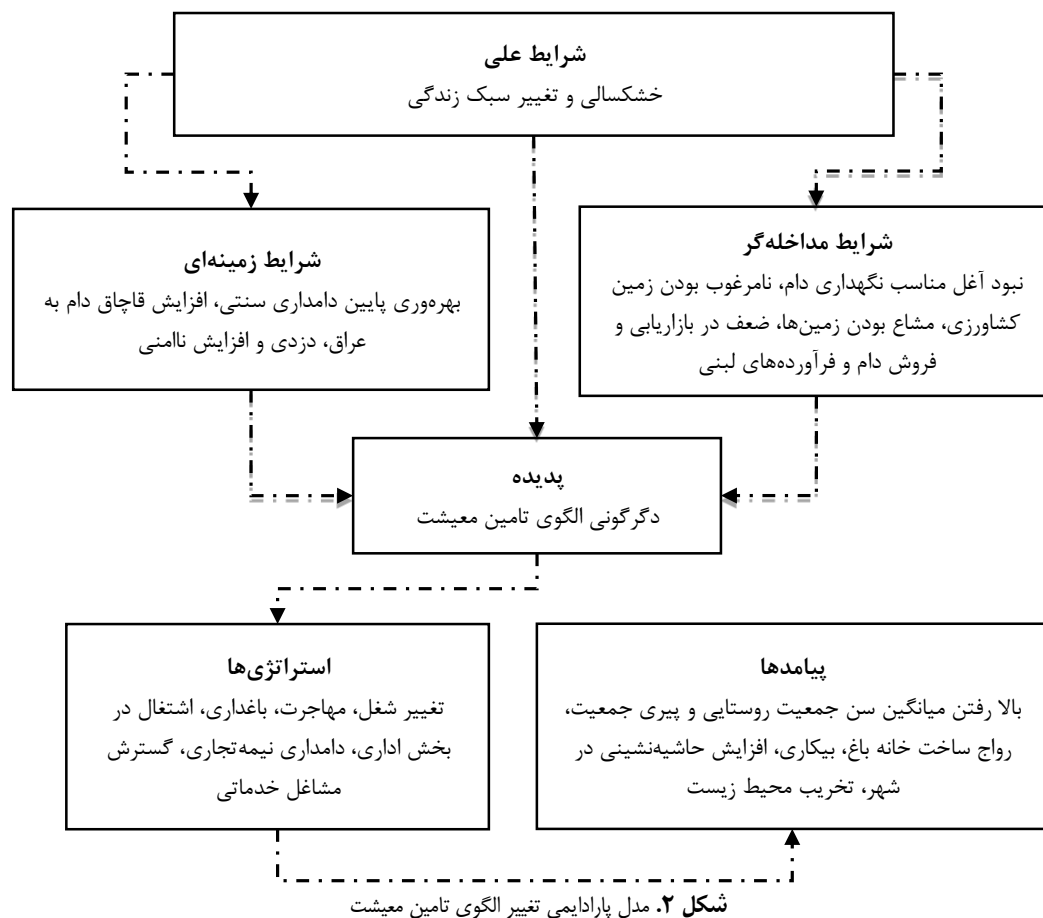
کاهش تمایل به دامداری و اقتصادی نبودن دامداری در مقیاس کوچک باعث شده است تا بسیاری از دامداران کوچک دام‌های خود را فروخته و به کارهای دیگر اشتغال پیدا کنند. بخشی از این جمعیت که اکثراً در روستاها سکونت دارند در کنار نگهداری تعدادی گوسفند، تلاش کرده‌اند تا کشاورزی خود را تا حد امکان توسعه دهند. البته میزان توسعه کشاورزی در همه بخش‌ها و روستاهای ملکشاهی به یک اندازه رشد نداشته است. وجود زمین مرغوب و حاصلخیز در کنار میزان آب در دسترس، نقش مهمی در میزان توسعه کشاورزی داشته است. به عنوان مثال وجود آب مکفی و زمین مناسب در روستای «اما» باعث توسعه صیفی‌کاری و کاشت محصولات چوب‌گوجه، خیار، بامیه، بادمجان و غیره در این روستا شده است؛ به طوری که حتی در این روستا بخش کشاورزی در حال پیشی گرفتن از دامداری است. مشاغل خدماتی نیز عمدتاً در روستاهای بزرگی چون «قلعه‌جوق» و «گنبد پیرمحمد» که جمعیت قابل توجهی در آنها سکونت دارد توسعه پیدا کرده است. حتی بعضاً شاهد فعالیت کارگاه‌های کوچک نیز در بعضی از روستاها هستیم. به عنوان مثال در روستای حیدرآباد، کارگاه تولید آب رادیاتور با حمایت بخش دولتی احداث شده است. یکی دیگر از پیامدهای مهم کاهش تمایل به دامداری در شهرستان ملکشاهی به شیوه سنتی باعث ایجاد دامداری نیمه صنعتی کوچک مقیاس شده است. علی‌رغم اینکه تعداد دام سنگین در سطح شهرستان بسیار محدود است در روستای «باولگ» و «قلعه‌جوق» چند گاوداری کوچک احداث شده و در حال فعالیت است. انتظار می‌رود نگهداری دام سنگین در آینده با توجه به اقتصادی بودن و حمایت دولتی به ویژه تامین خوراک توسعه پیدا کند. هر چند کمبود علوفه و خوراک دام یکی از موانع اصلی گسترش دامداری صنعتی در شهرستان هست و خواهد بود.

بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهادها

نگهداری دام سبک یعنی میش و بز از دیرباز فعالیت غالب اهالی و ساکنان روستاهای شهرستان ملکشاهی است. به همین خاطر اکثر دامداران کوچ‌رو هستند و شش ماه از سال (از اواسط اسفند تا اوایل پاییز) در ملکشاهی و شش ماه از سال (از اوایل پاییز تا اواسط اسفند) را در مهران و روستاهای اطراف آن سپری می‌کنند. به همین خاطر برای تغذیه دام خود وابستگی کمتری به علوفه دارند. با این وجود در سه دهه گذشته عوامل متعدد باعث کاهش تمایل مردم به گله‌داری و کاهش تعداد دامداران شده است. تحلیل نتایج مصاحبه‌ها نشان داد که چهار عامل درونی، طبیعی محیطی، فرهنگی اجتماعی و اقتصادی در تحول و تغییرات حوزه دامداری در شهرستان ملکشاهی نقش داشته‌اند. عوامل درونی بیشتر شامل مشکلات و مسائل مرتبط با دامداری است که باعث کاهش تمایل به نگهداری دام شده است. از آن جمله می‌توان به تلفات و مشکلات مرتبط با دام، نداشتن زیرساخت نگهداری دام مثل نداشتن دامداری و سرپناه و انبار علوفه و عدم دسترسی به خوراک دام اشاره کرد. عوامل طبیعی مسائل و مشکلات مرتبط با محیط است که مانع گسترش دامداری شده و دامداران را برای تامین نیازهای خود از جمله تامین علوفه و آب در تنگنا قرار داده است. از جمله مسائل محیطی می‌توان به خشکسالی‌های متوالی، کمبود آب و عدم دسترسی به منابع خوراک دام، تخریب مرتع و غیره اشاره کرد. مشکلات بازاریابی و فروش و اقتصادی نبودن شغل دامداری نیز تمایل به اشتغال در سایر بخش‌های اقتصادی را افزایش داده است. دور بودن از بازار، نیاز مالی در طول سال و نداشتن منابع تامین مالی، فروش بره‌های نابالغ به خاطر نیاز مالی، فروش دام به دلالان، فاسد شدن فرآورده‌های لبنی، تلف شدن دام‌ها و غیره از جمله عواملی هستند که صرفه اقتصادی دامداری سنتی را کاهش داده است. عنصر مهم دیگر موثر بر کاهش تمایل به دامداری تغییرات فرهنگی اجتماعی است. تغییرات سبک زندگی، سختی و مشقت زندگی در کوهستان، اهمیت تحصیل فرزندان و نبود امکان تحصیل و آموزش مناسب در منطقه، عدم دسترسی به امکانات اولیه زندگی و تسهیلات رفاهی، عدم دسترسی به تسهیلات بهداشتی و غیره از مهم‌ترین نمونه‌های تغییرات فرهنگی، اجتماعی و سبک زندگی است. در کنار عوامل فوق، ناامنی و افزایش دزدی، اختلاف قیمت بین ایران عراق و افزایش قاچاق دام به عراق در کنار پایین بودن میزان بهره‌وری نقش مهمی در کاهش تمایل به ادامه دامداری سنتی داشته است.

نتایج این پژوهش در خصوص رابطه بین محیط طبیعی و نوع معیشت و تاثیر شرایط محیطی بر تحولات معیشتی با نتایج پژوهش‌های رفیع‌فر و قربانی (۲۰۰۸)، طهماسبی، بدری و رضوانی (۲۰۱۶)، اعظمی و شانازی (۲۰۱۸)، حاجی حسینی و همکاران (۲۰۱۹) و اسدی و همکاران (۲۰۲۲) همخوانی دارد. همچنین پژوهش‌های کالانگا و لیونگا (۲۰۰۵)، کاسا و اشتو (۲۰۱۴)، ثرنتون و همکاران (۲۰۱۹)، سلسی سانتوس و هرماندز مانریکو (۲۰۲۱) و تامب (۲۰۲۲) نیز تاثیر تغییرات محیطی و طبیعی بر تغییرات معیشتی را تایید کرده‌اند. در خصوص تاثیر تغییرات فرهنگی و اجتماعی بر نوع مشاغل و نحوه تامین معیشت جوامع روستایی و عشایری نتایج این پژوهش با پژوهش رفیع‌فر و قربانی (۲۰۰۸) و اعظمی و شانازی (۲۰۱۸) همسو و هم جهت است. هر دو پژوهش تایید کرده‌اند که عوامل اجتماعی و فرهنگی بر جهت‌گیری و نوع اشتغال و تحولات معیشتی تاثیر دارد.

نتایج نشان داد که سبک زندگی و تغییرات ارزشی، جذابیت زندگی شهری، تحصیل فرزندان، در کنار خشکسالی و کمبود آب، و اقتصادی نبودن فعالیت‌های سنتی به عنوان علت اصلی تحولات معیشتی، نبود زیرساخت مناسب، کمبود زمین مرغوب و مشکل تامین خوراک دام، مشاع بودن زمین‌ها و بازاریابی و فروش دام و فرآورده‌های لبنی به عنوان شرایط مداخله‌گر و تلفات بالای دام، افزایش قاچاق دام به عراق و دزدی و ناامنی به عنوان شرایط زمینه‌ای در این تحولات نقش داشته است. تحولاتی که در نهایت منجر به مهاجرت گسترده جوانان و ظهور برخی مشاغل دیگر شده است. در این بین تمایل به دامداری نیمه تجاری افزایش پیدا کرده و نشانه‌هایی از ورود دام سنگین به منطقه و تمایل مردم به تغییر رویه در دامداری قابل مشاهده است. هر چند فقر مالی و نداشتن سرمایه به عنوان مانعی برای یکجانشینی و فراهم کردن زیرساخت‌های دامداری متمرکز عمل کرده است و توسعه این نوع دامداری را به شدت کند کرده است.

برآیند تحولات نشان می‌دهد که تمایل به یکجانشینی به دلیل تغییرات فرهنگی از سوی زنان و نسل جوانان به شدت بالا است و انتظار می‌رود در آینده روند یکجانشینی با سرعت بیشتری ادامه پیدا کند. افول دامداری سنتی و سیر نزولی آن با توجه به شرایط طبیعی از جمله خشکسالی و تغییرات فرهنگی اجتماعی و سبک زندگی امری اجتناب ناپذیر است. با وجود این، اقداماتی چون ارائه تسهیلات برای ساخت خانه و مسکن، ارائه تسهیلات و کمک هزینه به دامداری و جایگاه نگهداری دام، ارائه تسهیلات آموزشی مانند مدارس شبانه‌روزی برای کودکان یا تسهیل رفت و آمد کودکان عشایر و روستاها به مدارس موجود در شهرهای نزدیک یا مراکز دهستان، ارائه خدمات پزشکی و درمانی سیار به روستائیان، ارائه خدمات و امکانات بهداشتی مثل تامین آب شرب، تامین آب دام، ارائه خدمات درمانی دامی و واکسیناسیون منظم دام‌ها، افزایش امنیت عمومی در شهرستان، کمک به تسطیح اراضی و تفکیک مالکیت زمین، تعمیر و ترمیم راه‌های ارتباطی بین مزارع و بین روستاها و شهرستان و غیره می‌تواند به حفظ شغل دامداری و ماندگاری روستائیان در روستاهای ملکشاهی کمک کند.

تقدیر و تشکر

این مقاله برگرفته از طرح «انجام تحقیقات و توان‌افزایی جامعه محلی شهرستان ملکشاهی» است که با حمایت مالی بنیاد علوی و توسط پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی در شهرستان ملکشاهی به شماره قرارداد ۱۱۶/۱۷۱۹۵ اجرا شده است. در اجرای این طرح لیلی فرضی‌پور، بشری حلیمی‌پور، محمد قیطاسی و علی عزیزاد به عنوان تسهیلگر همکاری داشتند. بدین وسیله نویسندگان مراتب قدردانی خود را از بنیاد علوی و تسهیلگران اعلام می‌دارند.

REFERENCES

- Asadi, A., Barati, A. A., Ahmadi, H., & Gholabifar, J. (2022). Investigating the Vulnerability of Rural Households' Livelihood to Climate Change in Kermanshah Province. *Journal of Rural Research*, 13(2), 210-225. [doi: 10.22059/jrur.2021.325393.1644](https://doi.org/10.22059/jrur.2021.325393.1644)
- Aazami, M., & Shanazi, K. (2018). The impacts of Zarivar wetland on the livelihood assets of rural households. *Geography and Development*, 16(51), 25-42. [doi: 10.22111/gdij.2018.3848](https://doi.org/10.22111/gdij.2018.3848)
- Azkia, M., Ghaffari, Gh. (2004). *Rural development with emphasis on the rural society of Iran*. Tehran: Ney Publications.
- Barati, A. A., Zhoolideh, M., Moradi, M., Sohrabi Mollayousef, E., & Fürst, C. (2022). Multidimensional poverty and livelihood strategies in rural Iran. *Environment, Development and Sustainability*, 24(11), 12963-12993. <https://doi.org/10.1007/s10668-021-01977-x>
- Carney, D. (1998). *Sustainable Rural Livelihoods: What Contribution Can We Make?* London: DFID.
- Cely-Santos, M., & Hernández-Manrique, O. L. (2021). Fighting change: Interactive pressures, gender, and livelihood transformations in a contested region of the Colombian Caribbean. *Geoforum*, 125, 9-24. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2021.06.014>
- Coulibaly, B., & Li, S. (2020). Impact of agricultural land loss on rural livelihoods in peri-urban areas: Empirical evidence from Sebougou, Mali. *Land*, 9(12), 470. <https://doi.org/10.3390/land9120470>
- Garibaldi, L.A., Gemmill-Herren, B., D'Annolfo, R., Graeb, B.E., Cunningham, S.A., & Breeze, T.D. (2017). Farming Approaches for Greater Biodiversity, Livelihoods, and Food Security. *Trends in ecology & evolution*, 32 1, 68-80. <https://doi.org/10.1016/j.tree.2016.10.001>
- Gentle, P., & Maraseni, T. N. (2012). Climate change, poverty and livelihoods: adaptation practices by rural mountain communities in Nepal. *Environmental science & policy*, 21, 24-34. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2012.03.007>
- Haji Hosseini, S., Matiei Langroudi, S. H., Qadiri Masoum, M., Draban Astaneh, A. (2018). Spatial analysis of livelihood assets of rural households (case study: Buin Zahra city). *Researches of human geography*. 51(3), 693-714. [doi: 10.22059/jhgr.2019.262783.1007747](https://doi.org/10.22059/jhgr.2019.262783.1007747)
- Haji Hosseini, S., Motiee Langerudi, S. H., Ghadiri Masoum, M., & Darban Astane, A. (2019). Spatial Analysis of Livelihood Assets of Rural Households (Case Study: Buin Zahra Township). *Human Geography Research*, 51(3), 693-714. [doi: 10.22059/jhgr.2019.262783.1007747](https://doi.org/10.22059/jhgr.2019.262783.1007747)
- Hansen, J., Hellin, J., Rosenstock, T., Fisher, E., Cairns, J., Stirling, C., ... & Campbell, B. (2019). Climate risk management and rural poverty reduction. *Agricultural Systems*, 172, 28-46. <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2018.01.019>
- Heidari, H., Shakiba, A. (1400). Evaluation of rural issues, their roots and consequences with the rural participatory evaluation method (case study: Gachi village, Malekshahi, Ilam). *Journal of community development (rural-urban community)*. 13(2), 639-666. [doi: 10.22059/jrd.2022.341053.668713](https://doi.org/10.22059/jrd.2022.341053.668713)
- Hosseini, S. K.; Forouzani, M., & Abdeslahi, A. (2021). Investigating the Relationship between Economic and Social Sustainability and Livelihood Diversity. *Iranian Journal Agricultural Economics and Development Research*, 17(2), 11-27. <http://doi.org/10.22059/IJAEDR.2023.350022.669185>
- Kangalawe, RYM. Liwenga E.T (2005). Livelihoods in the wetlands of Kilombero Valley in Tanzania: Opportunities and challenges to integrated water resource management, *Physics and Chemistry of the Earth*, 30: 968–975. <https://doi.org/10.1016/j.pce.2005.08.044>
- Kassa, K., & Eshetu, Z. (2014). Situation analysis of rural livelihoods and socioeconomic dynamics for sustainable rural development: The Case of Legehida Woreda district. *Journal of Agriculture and Environmental Management*, 3(3), 201-208.
- Liu, Y., & Wang, Y. (2019). Rural land engineering and poverty alleviation: Lessons from typical regions in China. *Journal of Geographical Sciences*, 29(5), 643-657. <https://doi.org/10.1007/s11442-019-1619-9>
- Liu, Y., Liu, J., & Zhou, Y. (2017). Spatio-temporal patterns of rural poverty in China and targeted poverty alleviation strategies. *Journal of rural studies*, 52, 66-75. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2017.04.002>

- Makita, R. (2016). Livelihood diversification with certification-supported farming: The case of land reform beneficiaries in the Philippines. *Asia Pacific Viewpoint*, 51(7): 44- 59. <https://doi.org/10.1111/apv.12106>
- Naderi Mahdei, K., Sepahvand, F., & Gholamrezai, S. (2019). Effect of Livelihood Assets on Farmer Participation in Agricultural Water Resources Management (WUAs in Lorestan Province). *Community Development (Rural and Urban)*, 11(1), 125-146. [doi: 10.22059/jrd.2019.74457](https://doi.org/10.22059/jrd.2019.74457)
- Qiu, H., Leng, G., Feng, X., & Yang, S. (2021). Effects of the poverty alleviation relocation program on diet quality among low-income households. *China Agricultural Economic Review*, 13(2), 397-417. <https://doi.org/10.1108/CAER-06-2020-0128>
- Rafifar, J., & Ghorbani, H. R. (2008). From Nomadism to Sedentary Subsistence: The Impact of Geographic and Environment Shifts on the Malek-Mahmudi and Tat-Kheyri (Bakhtiaris). *Human Geography Research*, 41(1), 65-47.
- Roknedin eftekhari, A., Moosavi, S. M., Poortaheri, M., & Farajzadeh Asl, M. (2014). Analysis of the role of livelihood diversity to rural household resilience in drought condition: case study of the drought exposed areas of Isfahan province. *Journal of Rural Research*, 5(3), 639-662. [doi: 10.22059/jrr.2014.53186](https://doi.org/10.22059/jrr.2014.53186)
- Saadat, A.; Abdollahzadeh, Gh. & Sharifzadeh, M. S.. (2022). Factors affecting the choice of livelihood strategies in rural areas of Jhari District, Kandahar Province, Afghanistan. *Iranian Journal Agricultural Economics and Development Research*, 53(2), 465-480. [doi: 10.22059/ijaedr.2021.329282.669078](https://doi.org/10.22059/ijaedr.2021.329282.669078)
- Saidirad, M., Razani, A., Razovian, M. T. (2019). Measuring livelihood capitals in rural areas, case study: Qasrqand county. *Geography and regional urban planning*. 10(37), 167-186. [doi: 10.22111/gaij.2020.5961](https://doi.org/10.22111/gaij.2020.5961)
- Saeidi rad, M., Razani, A., & Razaviyan, M. T. (2020). Analysis Of Livelihood Capitals In Rural Regions)Case Study: Qasr Qand County). *Geography and Territorial Spatial Arrangement*, 10(37), 167-186. [doi: 10.22111/gaij.2020.5961](https://doi.org/10.22111/gaij.2020.5961)
- Soltani, S. & Mosavi, S. H. (2016). Downscaled Analysis of Nature of Climate Changes and Determining the Climatic Scenarios of Agricultural Sector in Hamedan-Bahar Plain. *Iranian Journal Agricultural Economics and Development Research*, 10(3), 155-174. <https://doi.org/10.22059/ijaedr.2022.341524.669140>
- Scoones, I. (2009) Livelihoods perspectives and rural development. *The Journal of Peasant Studies*, 36(1). 171-196. <https://doi.org/10.1080/03066150902820503>.
- Scoones, I. (2015) *Sustainable livelihoods and rural development*. Rugby: Practical Action Publishing.
- Sejasi Khedari, H., Sadeghlou, T. and Shakurifard, A. (2015) Survey of livelihood assets in rural areas with sustainable livelihood approach (case study: villages of Taibad city). *Journal of Rural Research and Planning*, 5(1), 197-215. <http://jrpp.um.ac.ir/index.php/RRP/article/view/48257>
- Sojasi Ghidari, H., Sadeqlu, T., & Shakourifard, E. (2016). Measuring the Livelihood Properties in Rural Areas Using a Sustainable Livelihood Approach (Case Study: Rural Areas of Taybad County). *Journal of Research and Rural Planning*, 5(1), 197-215. [doi: 10.22067/jrpp.v5i1.48257](https://doi.org/10.22067/jrpp.v5i1.48257)
- Tahmasbi, S., Badri, S. A., & Rezvani, M. R. (2016). The Trend of Residential-Livelihood Changes in Nomadic Ecosystems with Environmental Sustainability Approach (Case Study: Farsimadan Tribe Ecosystem, Fars Province). *Geography and Environmental Sustainability*, 5(4), 65-86.
- Tambe, S. (2022). Structural Transformation and Rural Livelihoods. In *Teaching and Learning Rural Livelihoods* (pp. 15-27). Springer, Cham. [DOI: 10.1007/978-3-030-90491-3_2](https://doi.org/10.1007/978-3-030-90491-3_2)
- Thornton PK, Loboguerrero AM, Campbell BM, Kavikumar KS, Mercado L, Shackleton S. (2019). Rural livelihoods, food security and rural transformation under climate change. Rotterdam and Washington, DC: *Global Commission on Adaptation*. <https://hdl.handle.net/10568/105762>
- Wang, Y., & Li, Y. (2019). Promotion of degraded land consolidation to rural poverty alleviation in the agro-pastoral transition zone of northern China. *Land Use Policy*, 88, 104114. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2019.104114>
- Willhite, D. A., Svoboda, M. D., & Hayes, M. J., (2007). Understanding the Complex Impacts of Drought: A Key to Enhancing Drought Mitigation and Preparedness. *Drought Mitigation Center Faculty Publications*. 43. <http://digitalcommons.unl.edu/droughtfacpub/43>

- Woods, M. (2011). *Rural geography (processes, reactions and experiences of rural reform)* (M. R. Rezvani & F. Sameti, Persian Trans.). Tehran: Tehran University Press.
- Yang, Y., Bao, W., & Liu, Y. (2020). Coupling coordination analysis of rural production-living-ecological space in the Beijing-Tianjin-Hebei region. *Ecological Indicators*, 117, 106512. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2020.106512>